

RUIMHARTIG!?

Dames en Heren

De verschijning van *Frontdienst* is een belangwekkende gebeurtenis. Het is het tweede grote boek van Dick Engelen in opdracht van de AIVD (eerder BVD) waarmee de geschiedenis van de BVD in de periode van de Koude Oorlog nu in zijn geheel is beschreven. Beide boeken zijn bovendien de enige die deze geschiedenis hebben kunnen beschrijven op grond van een onderzoek waarvoor onbelemmerd toegang is verleend in de archieven van de dienst. Dat heeft een in de bronnen gefundeerd helder en overtuigend beeld van een dienst opgeleverd, waarvan een opvallend kenmerk was (en is) niet dat hij geheim was (dat is niet zo; iedereen weet dat de BVD bestond en dat de AIVD bestaat), maar wel dat hij in zeer hoge mate in het geheim opereerde. Dat deed die dienst krachtens zijn democratisch gelegitimeerde missie. Maar de consequentie van die noodzakelijke geheimhouding was wel dat een ander aspect van de parlementaire democratie, die mede door de activiteiten van de dienst geacht werd te worden beschermd, juist niet kon worden uitgeoefend: de parlementaire en publieke controle van het overheidshandelen op dit gebied. In zo'n geval is geschiedschrijving, mits op basis van toegang tot de bronnen, naast een zich rekenschap geven van het verleden zoals elke geschiedschrijving dat is, ook en misschien wel vooral een correctie op dat ontbreken van de democratische controle, in zekere mate een verlate (en daardoor ook wel enigszins gebrekkige) vorm van die controle. Zo gezien is sprake van een in democratisch opzicht gewichtige publicatie.

De dienst heeft de in dit perspectief noodzakelijke onafhankelijkheid van die geschiedschrijving, hoezeer ook door een (ex-)werknemer uitgevoerd, willen onderstrepen door nadrukkelijk om een wetenschappelijk onderzoek te vragen. De schrijver is op het eerste boek dan ook conform de bedoelingen van toentertijd minister Dales en hoofd van de BVD Doctors van Leeuwen gepromoveerd. Het probleem dat onmogelijk vrije toegang tot het gehele archief kon worden verleend aan een ieder die ter verificatie van het onderzoek de bronnen ook zelf wilde raadplegen (in algemene zin een eis van wetenschappelijkheid), werd ondervangen door een wetenschappelijke begeleidingscommissie samen te stellen, die wel vrije en volledige toegang tot die bronnen kreeg (uiteraard onder de belofte van de zo verworven kennis niet dan binnen de grenzen van de wet gebruik te maken). De conclusie van die commissies dat de boeken van Engelen voldoen aan de eisen die aan een wetenschappelijk werk dienen te worden gesteld en dat de reconstructies en interpretaties steun vinden in het bronnenmateriaal (terzijde: dat betekent natuurlijk niet dat er geen wetenschappelijke verschillen van inzicht kunnen zijn) ondersteunt de geloofwaardigheid van het onderzoek als wetenschappelijke prestatie. Het zelfde doel wordt nagestreefd met de belofte van de dienst de stukken waarnaar in het gecodeerde notenapparaat wordt verwezen, "ruimhartig" ter beschikking te stellen. In beginsel was en is daarmee binnen de gegeven wettelijke beperkingen op optimale wijze aan de wetenschappelijke en democratische controlemogelijkheden vorm gegeven. Het moge duidelijk zijn dat vervolgens van het uiterste belang is wat "ruimhartig" hier in de praktijk betekende en zal gaan betekenen.

De uitvoering van de gemaakte afspraken na de verschijning in 1995 van het eerste boek van Engelen, tevens diens promotie, is niet optimaal verlopen. Het voornaamste euvel was het zeer trage tempo waarin stukken (uiteraard na bewerking met het oog op de wettelijke eisen van deels blijvende geheimhouding) na een aanvraag ter beschikking werden gesteld. Ter verklaring daarvan kan worden aangevoerd dat de dienst tezelfdertijd werd gebombardeerd met aanvragen tot inzage van persoonsdossiers in het kader van de actie "Stop vernietiging". Een verzoek de aanvragen voor

wetenschappelijk onderzoek en in het bijzonder die voor stukken uit het notenapparaat van Engelen bij voorrang te behandelen, werd met een beroep op gelijke behandeling afgewezen. Alvorens de commissie voor het tweede boek haar taak aanvaardde, heeft hierover uiteraard overleg plaatsgevonden. Het was toen inmiddels zo dat alle aanvragen binnen de wettelijke termijn werden afgehandeld en er werd gegarandeerd dat dit zo zou blijven. Meer praktisch zijn door de dienst met Engelen afspraken gemaakt over het notenapparaat en de bewerking van de stukken waar daarin naar wordt verwezen. Er zijn voorbereidingen getroffen voor eventuele aanvragen van derden. “Uitgangspunt hierbij is” – ik citeer nu uit een e-mail bericht van de dienst aan mij – “dat de inhoud van de noten aan iedereen beschikbaar wordt gesteld. De bewerking bestaat er vooral uit om de niet op de noten betrekking hebbende gegevens te verwijderen uit het desbetreffende stuk.” Voorbeeld: een verwijzing naar een punt van een verslag van het managementteam van de BVD betekent dat dit punt ter inzage wordt gegeven; de overige niet op die noot betrekking hebbende punten worden verwijderd. “Het voornemen bestaat”- ik citeer opnieuw – “om alle noten (in de hiervoor bedoelde zin bewerkt) t.z.t. op onze website te publiceren, zodat iedereen de gewenste voetnoot via onze site kan raadplegen”.

Dat is in beginsel een bevredigende gang van zaken, respectievelijk zou dat zijn. Blijft een ander aspect van de bewerking, namelijk de verwijdering van passages, veelal namen maar soms ook andere gegevens, die niet openbaar gemaakt mogen worden op grond van de geldende interpretatie van ondermeer de wettelijk plicht tot bescherming van de persoonlijke levenssfeer, de veiligheid van de staat in algemene zin en de bescherming van veilige en goede uitoefening van de taken van de dienst in het bijzonder. Ik spreek hier met nadruk van de geldende interpretatie omdat het om algemene criteria gaat die op uiteenlopende manieren kunnen worden toegepast. Het beginsel lijkt onbetwistbaar. Een samenleving die een inlichtingen- en veiligheidsdienst instelt neemt voor lief dat de activiteiten van zo’n dienst in hoge mate ‘in het geheim’ plaats vinden en dat die geheimhouding voor bepaalde aspecten lang kan duren of zelfs eeuwig geldig is. Zo’n dienst die niet sterk de reflex vertoont van geheimhouding zou mijn argwaan als burger wekken. De genoemde criteria gelden trouwens ook voor veel ander overheidshandelen. Bijvoorbeeld de bescherming van de persoonlijke levenssfeer levert beperkingen op bij het gebruik van alle recent overheidsarchief. Beherende instellingen van zulke archieven werken dan ook standaard met de ‘vertrouwelijkheidsverklaring’ en dat levert een praktijk op zonder veel problemen ook in gevoelige dossiers. Bij het BVD-archief geldt echter op zich terecht een zwaarder regime. Daarop is bovendien toetsing in gerechtelijk procedures mogelijk. Tot zo ver dus nog geen probleem.

Wel problematisch wordt het als de reflex van geheimhouding opgeld blijft doen wanneer de redenen daarvoor redelijkerwijze niet meer relevant zijn. Van lang niet alle geheim te houden gegevens is het immers nodig dat dit eeuwigdurend noodzakelijk is. Een levensgroot vraagstuk van interpretatie en toepassing ligt dan voor ons. Mijn indruk van de praktijk is dat de reflex van geheimhouding in de dienst op basis van zeer strikte toepassing van de letterlijk wetteksten krachtig werkt. De nieuwe Wet op de Inlichtingen en Veiligheidsdiensten heeft bovendien een duidelijk verscherping van het regime teweeg gebracht. De mogelijkheden om inzage te krijgen, ook in de door Engelen in zijn eerste boek genoemde stukken zijn daardoor verslechterd. Een goed voorbeeld daarvan is een verzoek van een onderzoeker tot inzage in het zogenaamde rapport Vreede uit de jaren zeventig van de vorige eeuw over het inlichtingen en veiligheidswerk tijdens de Tweede Wereldoorlog, dat zich in enkele exemplaren in het archief van de BVD bevindt. Deze onderzoeker werd geconfronteerd met grote zwartgemaakte passages. De vraag rijst dan welk belang er nu nog mee is gemoeid hier zo restrictief op te treden. Omdat ik als lid van de commissie onbeperkt toegang had tot de BVD-archieven ken ik dit rapport en de mate van ingrijpen bij dit verzoek tot inzage door een

derde heeft mij hogelijk verbaasd. In alle redelijkheid kan ik niet inzien waarom deze ‘zwartmakerij’ nu nog nodig was of is. Mijn geheimhoudingsplicht verhindert mij dit in concreto toe te lichten. Maar het adjectief “ruimhartig” slaat hier toch vooral op het geheimhouden en niet op het beschikbaar stellen. Dit wekt geen vertrouwen met betrekking tot de wijze waarop de dienst het eigen, ongetwijfeld oprecht als ruimhartig bedoelde, beleid zal uitvoeren. Daarmee is het ook een factor die de geloofwaardigheid van het wetenschappelijk karakter van de boeken van Engelen zou kunnen ondergraven. Dat zou niet terecht zijn, maar de schijn wordt gewekt.

Vanzelfsprekend heb ik hier over met de dienstleiding gesproken. Daarbij werd de zuivere intentie van de dienstleiding (en naar ik mag aannemen van de politieke leiding daarachter c.q. daarboven) bevestigd. In dat contact heb ik gewezen op een aantal mogelijkheden om de situatie te verbeteren:

- Het is mogelijk de WIV aan te passen door het ruimhartige beleid beter te verwoorden. In plaats van de nu nagenoeg onbeperkte geheimhoudingsbepalingen, zouden bepalingen kunnen komen die wijzen in de richting van steeds zo ruim en zo vroeg mogelijk opnemen van de archieven van de inlichtingen en veiligheidsdiensten in het gewone archiefbestel.
- De dienst kan in de eigen richtlijnen dit ruimhartige beleid beter vormgeven door de reflex van zwartmaken tegen te gaan.
- De dienst kan voor wetenschappelijk onderzoek een afzonderlijke richtlijn maken, die overeenkomt met de praktijk van de vertrouwelijkheidsverklaring bij recente archieven. Het grote voordeel daarvan zou zijn dat de wetenschappelijke onderzoekers de stukken dan wel volledig krijgen te zien maar zich verbinden daarvan binnen de regels gebruik te maken met plicht tot voorleggen van de te publiceren tekst voor marginale toetsing met recht op beroep.
- De dienst kan archiefmateriaal overdragen aan het Nationaal Archief waarna het onder het gewone archiefregime valt, eventueel met een aantal specifieke bepalingen (zoals wel vaker gebeurt met overgedragen archiefmateriaal; men denke aan de archieven van de bijzondere rechtspleging). Mijn pleidooi zou zijn dat dit zeer ruimhartig gebeurt, wellicht zelfs het gehele archief uit de periode van de Koude Oorlog, nu er inmiddels immers zo duidelijk ook voor de dienst totaal andere verhoudingen heersen. En anders toch het archief over een behoorlijk periode na 1945. Het minste zou in dit verband zijn het overdragen van bepaalde delen van het archief, zoals de genoemde verslagen van de managementvergaderingen van BVD, de zogenaamde Auroraverslagen. Een exemplaar van het rapport Vreede kan naar mijn mening zelfs zonder bezwaar op zeer korte termijn aan Nationaal Archief en/of NIOD worden beschikbaar gesteld.

Mogelijkheden genoeg dus voor een toepassing en interpretatie van de geldende regels die een serieus wetenschappelijk onderzoek ook door anderen (en zo hoort het) mogelijk te maken.

Met spanning wacht ik de praktijk van straks af. Hoe ruimhartig zal “ruimhartig” zijn? Onlangs heeft de AIVD geadverteerd voor een historicus. Dat is toe te juichen. Ook voor de AIVD geldt mijns inziens dat historische expertise de kwaliteit van het werk kan verhogen. Voor een historicus moet het ook een aantrekkelijk idee zijn met de historische vaardigheden in zo’n dienst boeiend analytisch, interpreterend en documenterend werk te doen. Wegens mijn leeftijd zal ik niet veel kans meer maken. Maar als ik al zou hebben gesolliciteerd zou ik toch overwogen hebben om nog eens stevig navraag te doen hoe de reflex van geheimhouding zich in de dienst zich verdraagt met de beroepsattitude van de historicus, die zich immers wel aan de wet moet houden maar toch in de

toepassing daarvan graag de reflex van ruimhartige openbaarmaking een volstrekt gelijkwaardige plaats toegewezen zou zien.

Tot slot, dames en heren. Dit alles mag de aandacht niet afleiden van het mooie boek van Dick Engelen dat vandaag wordt gepresenteerd. Als voorzitter van de begeleidingscommissie zeg ik U met veel genoegen en voldoening dat het in alle onafhankelijkheid tot stand is gekomen, gebaseerd is op zorgvuldig werk in de bronnen met een open oog voor de context. De commissie heeft boeiende discussies met hem gevoerd. Wij zien daarvan ook de sporen. Maar het is zijn boek en het bevat zijn inzichten en interpretaties, die interessant en van belang zijn. Leest dat boek!

J.C.H.Blom

Den Haag, 15 november 2007.